

2025, 12(2): 496-515

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2025.2.496-515>

Makaleler (Tema)

KOLONYAL KAPİTALÖSEN'İN İZİNDE: NİJERYA'DA OGONİ HALKININ EKOLOJİK DİRENİŞİ

Hande Sapmaz¹

Öz

Bu çalışma, Antroposen Çağı'nda Afrika'da kapitalist sistem aktörlerinin doğayı tahribinden kaynaklanan iklim adaletsizliğini konu almaktadır. Çalışma, Moore'nin "Yeşil Aritmetik" kavramını "insan eylemi (kolonyalizm) artı Afrika" *Üçüncü Afrika* şeklinde yorumlamaktadır. Antroposen gibi tarihsel yönü olan *Üçüncü Afrika*, postkolonyal Afrika olarak değerlendirilebilir. Afrika bağımsızlık yılı sonrasında kleptokratik rejimler ve uluslararası şirketler, kolonyal eylemi gerçekleştiren özneye dönüşmüştür. *Üçüncü Afrikalı* artının sağında kalmaya, failin tahribinden etkilenmeye devam etmiştir. Ancak kolonyal süreçler yalnızca askerî veya ekonomik tahakkümü değil, söylemsel bir iktidar mekanizmasını ifade etmektedir. Kolonize edilen halkların bilgi sistemleri ve ekolojik ilişkileri Batı'nın bilgi rejimi içinde yeniden tanımlanmıştır. Bu kabuller ışığında Ogoni halkının Nijerya hükümeti ve uluslararası şirketlere karşı geliştirdiği direniş stratejilerini konu alan literatürdeki örnekler, *kolonyal kapitalosen* bağlamında bir vaka incelemesi olarak ele alınmaktadır. Sonuç olarak *Üçüncü Afrikalı*'nın failin doğayı tahribinden kaynaklanan çevre krizlerine yönelik geliştirdiği

¹ **Hande Sapmaz**, Öğretim Görevlisi Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Proje Koordinasyon Ofisi, ORCID ID: 0000-0002-2638-6277, e-posta: handee.sapmaz@gmail.com

hak temelli, politik ve gelişmeye açık ekolojik bilgiye dayanan mücadele biçimleri, iklim adaletsizliğine karşı başat direniş stratejileri olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: antroposen, kolonyal kapitalosen, iklim adaletsizliği, geleneksel ekolojik bilgi (geb), ogoni halkı

AFRICA IN THE ANTHROPOCENE: OGONI PEOPLE’S RESISTANCE THROUGH TRADITIONAL ECOLOGICAL KNOWLEDGE IN THE CONTEXT OF COLONIAL CAPITALOCENE

Abstract

This study addresses climate injustice in Africa during the Anthropocene, focusing on the role of capitalist system actors in the degradation of nature. It argues that the concept of *Colonial Capitalocene* can be revised as “Human action (colonialism) plus Africa” *Third Africa*. The *Third Africa* can be understood as postcolonial Africa. Following the 1960s, kleptocratic regimes and multinational corporations replaced colonial actors; yet the *Third African* was unable to become an active agent. Following the era of independence, kleptocratic regimes assumed the role of colonial agents, continuing the structural harm inflicted upon the continent. However, colonial processes encompass not only military or economic domination but also a discursive apparatus of power. The knowledge systems and ecological relations of colonized peoples were redefined within the framework of Western epistemic regimes. In light of these premises, examples from the literature that focus on the resistance strategies developed by the Ogoni people against the Nigerian government and international corporations are examined as a case study within the framework of the *Colonial Capitalocene*. In conclusion, the rights-based, political, and evolving ecological knowledge-based resistance strategies developed by the Third African in response to

environmental crises caused by destructive external actors can be regarded as central modes of struggle against climate injustice.

Keywords: anthropocene, colonial capitalocene, climate injustice, traditional ecological knowledge, ogoni people

Giriş

Antroposen kavramı, insan ve doğa arasındaki hiyerarşik ilişkinin sonunda ortaya çıkan ve biyosfer ve jeolojik zamanın insan faaliyeti tarafından temelden dönüştürüldüğü anlamına gelir. Kapitalosen ise, merkez ülkelerin doğayı tahrip etmesi nedeniyle kitlesel yok oluşu öngörmektedir. Kapitalosen, bu menfi neticede failin tüm insanlık değil kapitalist sistemin ana aktörleri yani merkez ülkeler olduğunu iddia etmektedir.

Avrupa sömürgeciliği, Afrika'yı ucuz hammaddeler ve sömürge pazarları için alan sağlamak amacıyla "sessiz bir nesne" olarak değerlendirmiştir. Kapitalosen çağında sermaye birikimi amacıyla kolonyalizmi bir yöntem olarak değerlendiren merkez ülkeler Afrika'yı tahrip etmiştir. Bu nedenle Afrika kolonyalizmi, iki öznenin netleştiği ve ilişki akışının antroposen ve kapitalosen gibi aynı yönde benzer ağlar ile kurulduğu bir sistem olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada, iklim adaletsizliğine yönelik halkların direniş stratejilerinin Ogoni halkı bağlamında nasıl geliştiği sorusuna cevap aranmaktadır. Soru, Kapitalosen çağın yarattığı ve derinleşmeye devam eden çevresel krizleri konu aldığı için çalışmada ilk olarak "antroposen" ve "kapitalosen" kavramları açıklanmaktadır. İkinci olarak, kolonyal kapitalosen çağın doğal bir sonucu olan iklim krizi, Afrika için iklim adaletsizliği kavramı kapsamında değerlendirilmektedir. Ekosistemin korunmasına ve yönetimine yardımcı olan geleneksel ekolojik bilginin Batı bilgisi karşısında tercih edilmemesi, bunun iklim adaletsizliğinin sürekli ve hızlı biçimde derinleşmesine neden olması çalışmanın üçüncü bölümünde öne sürülmektedir. Çalışmada geleneksel ekolojik bilgi, durağan, tarih dışı bir kültürel veri olarak değil; sömürge sonrası *Üçüncü Afrika*'da yapısal eşitsizliklere karşı gelişen bir bilgi biçimi ve direniş aracı olarak ele alınmaktadır.

Küresel Güney'deki yerli halklar, iklim krizine neden olacak faaliyetleri olmamasına rağmen çevresel felaketlerden en çok etkilenen grupları meydana getirmektedirler. Kolonyal kapitalosen çağın ilişki örüntüsü, postkolonyal dönemde merkez-çevreden ilgili devletin hükümeti-yerli halk arasına taşınmıştır. Her iki ilişki durumuna (merkez-çevre, hükümet-yerli halk) örnek, Kapitalosen çağın özelliklerini taşıyan ve iklim adaletsizliğinin belirgin olduğu coğrafyalardan birinde yaşayan Ogoni halkı vaka analizi kapsamında incelenmektedir.

Nijerya'nın Nijer Deltası'nda yaşayan ve yaklaşık 500.000 nüfusu olan Ogoni halkı geçimini balıkçılık, çiftçilik ve ticaret yaparak sağlamaktadır. 1957 yılında bölgede petrolün keşfi sonrasında uluslararası şirketler ve Nijerya hükümetinin eylemleri sonucunda Ogoni halkının yaşam alanları tahrip edilmektedir. Nijer Deltası'nda meydana gelen iklim adaletsizliği ve Ogoni halkının direniş stratejileri çalışmanın son bölümünde detaylandırılmaktadır. Ogoni halkının iklim adaletsizliğine karşı geliştirdiği direniş stratejileri, yalnızca geleneksel ekolojik bilgiye dayanmamakta, aynı zamanda kolonyal aktörlere karşı geliştirilmiş politik bir kimlik ve özneleşme mahiyeti de taşımaktadır.

İktidarın Başka Bir Hâli: Antroposen

İki özne arasındaki ilişkinin hiyerarşik doğası iktidarı meydana getirmektedir. Başka bir ifadeyle gücün iki özne arasındaki ilişkiselliğinden iktidar doğmaktadır. Foucault'ya göre iktidar belirli bir merkezden ya da tek bir öznenen (devlet, Avrupa gibi) tek yönlü olarak uygulanan bir baskı mekanizması olmaktan ziyade, toplumsal ilişkiler içinde üretilen, dağılan ve sürekli yeniden yaratılan bir süreçtir, her yerdedir (Foucault, 2014, s. 76-77). İktidar, sadece baskı ya da yasak koymak yollarıyla değil; bilgi, söylem ve normlar aracılığıyla toplumu şekillendirebilmektedir. Burada Foucault tarafından "iki özne" olarak kullandığımız ifadenin toplum ve devlet ikiliği ile karşılandığı söylenebilmektedir.

Antroposen kavramı ise insan ve doğa arasındaki hiyerarşik ilişkinin sonunda ortaya çıkan iklim krizi anlatısı olarak değerlendirilebilir (Adelman, 2020, s. 24). Kapitalosen, antroposenin öngördüğü kitlesel yok oluştan tüm insanlığı değil kapitalist sistemin ana aktörlerini mesul tutmaktadır. Nitekim Afrika kolonyalizmi iki öznenin netleştiği, ilişki akışının aynı yönde benzer ağlar ile kurulduğu bir sistem olarak değerlendirilebilir. Kolonyal süreçler yalnızca askerî veya ekonomik tahakkümü değil, aynı zamanda söylemsel bir iktidar mekanizmasını ifade etmektedir. Kolonize edilen halkların bilgi sistemleri, epistemolojileri ve ekolojik ilişkileri Batı'nın bilgi rejimi içinde yeniden tanımlanmıştır.

Antroposen, Kapitalosen ve Afrika Kolonyalizmi

2000 yılında Paul Crutzen ve Eugene Stoermer tarafından formüle edilen antroposen, biyosfer ve jeolojik zamanın insan faaliyeti tarafından temelden dönüştürüldüğü anlamına gelmektedir. Ancak kavramın ilk olarak Büyük Sovyet Ansiklopedisi'ndeki "Antropojenik Dönem" bölümünde yer aldığı fark edilmektedir (Foster, 2016, s. 394).

Antroposen, önceki tüm jeolojik dönemlerden hem nicel hem de nitel bir kopuş anlamına gelmektedir. Daha önce milyonlarca yıl boyunca meydana gelen ve büyük jeolojik dönemleri ifade eden değişimler artık "insan

eylemi” nedeniyle on yıllar içerisinde meydana gelebilmektedir. Bu nedenle kavram, son 11.000-12.000 yıllık nispeten istikrarlı Holosen döneminden keskin bir kopuşu temsil etmektedir (Foster, 2022, s. 14).

Ekonomik sömürü ve kalkınmanın neticesinde hızlanan “insani ilerleme” Antroposen Çağı’nı başlatmıştır. Bu çağ, insan için gelişmeyi ve ilerlemeyi açıklasa da doğa için altıncı büyük kitlesel yok oluş anlamına gelmektedir (Gündoğdu, 2021, s. 229). Antroposen kavramının, doğa ve insanı, aralarında hiyerarşik ilişki ağı olan iki özne olarak değerlendirdiğini söylemek mümkündür.² Bu nedenle aslında “doğanın bir parçası” olan insan için gelişmeyi, ilerlemeyi ve kalkınmayı ifade ederken, “insan dışında” doğanın kendisi ve diğer türler için yok oluşu kasteder.³ Burada krizin ilk olarak toplum ve doğa ikiliğinden çıktığını iddia etmek mümkündür. Oysa doğasız toplum, insansız doğa mümkün değildir. Doğa/toplum veya doğa/insan ikiliği modern dünyanın şiddetinin ve eşitsizliğinin odağındadır. Nitekim doğa/toplum ikiliği, akılcı disiplinler ve yok edici politikaların insan dışılaştırılan doğaya dayatılmasını da mümkün kılmaktadır. İşte bu dışlama ve ikilikten kaynaklanan akılcı disiplin ve yok edici politika, doğa yerine kadını, sömürge halkını, Afrikalıyı koyduğunda ilgili özneye dayatılmaya devam eder (Moore, 2016a, s. 2). Fark edildiği gibi bu ilişki kalıbı tarihseldir. Tarih boyunca farklı coğrafyalarda farklı özneler arasında aynı ilişki kalıbı karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca antroposen çağında insanın bütün farklılıkların göz ardı edildiği tek bir fail olarak değerlendirilmesi, ekolojik krizin sorumlularının (kolonyal aktörlerin, uluslararası şirketlerin veya kleptokratik rejimlerin) bulunmasını zorlaştırmaktadır.

Antroposen kavramı, yeni sosyal hareketler kapsamında doğayı görmezden gelen bilişsel haritanın sorgulanması neticesinde doğmuştur (Moore, 2016a, s. 3). Antroposen Çağı’nın başlangıç tarihi tartışmalı olmakla birlikte, insanın gezegenin işleyişini değiştirdiği, modern dünyanın başlangıcı veya dünya tarihi için dönüm noktaları olarak kabul edilen dönemlere atıf yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır (Moore, 2017, s. 595). Bu dönüm noktalarından ilki tarım devrimi ile toprağın kontrolsüz, verimsiz kullanımı; ikincisi Sanayi Devrimi ile hızlanan dönem; üçüncüsü ise nükleer denemelerin arttığı 2. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemdir (Sümer vd., 2020, s. 9; Bekaroğlu, 2022, s. 1136; Elcandırı, 2021, s. 90).

Crutzen ve Stoermer, Antroposen Çağı’nın başlangıç noktasını Sanayi Devrimi olarak kabul etmektedir. Özellikle bu dönemde fabrikaların kurulması, sera gazlarının salınması ve kömürün yoğun kullanımı ekolojiye zarar vererek çevresel bozulmayı hızlandırmıştır (2000, s. 12). Sonuçta Antroposen Çağı Sanayi Devrimi’yle,

² İnsan ve Doğa arasında zorunluluktan kaynaklanan bağımlılık ilişkisi olduğunu iddia eden çalışmalar da vardır. Ancak kanımızca bu iki kabul birbirini çürütmemekte, aksine beslemektedir. Bu kabule göre, ilişkinin devamlılığı insanın ihtiyaçları ve öngörülleri çerçevesinde kendi bulunduğu konumu merkezileştirme çabasıyla sağlanmaktadır. Bu çaba neticede doğanın milyonlarca yıldır süregelen işleyişine müdahaleyi ve tahribi doğurmaktadır. Antroposen kavramının kronolojik gelişimi için Sümer, Ö., Alak, A., Tekin, A. (2020). Antropojen ve Antroposen kavramlarının tarihsel gelişimine yerbilimsel bir bakış. Türkiye Jeoloji Bülteni, 63 (1), 1-20. Burada Doğa ifadesinin büyük harfle başlama nedeni Moore’nin Antroposen çağındaki İnsan ve Doğa ikiliğine yaptığı vurgudur. Moore, insan olmadan doğa, doğa olmadan insan kabullerinin antroposen çağının sorgulanmasıyla sarsılacağını öne sürmektedir (Moore, 2016b, s. 78).

³ Burada insana dair başat görünümü posthümanizm ontolojik olarak sorunsallaştırmaktadır. Antroposen tartışmalarının uluslararası ilişkiler alanındaki varlığını ve eleştirilerini posthümanizm çerçevesinden incelemek için bkz. Elcandırı, Y. (2021). Antroposen, posthümanizm ve uluslararası ilişkiler kuramının ‘ekoloji’ taahhüdünün tarihsel materyalist eleştirisi. Uluslararası İlişkiler, 18 (71), 87-107.

insanoğlunun gücünü gösteren nükleer denemelerle, tarım toplumunun ortaya çıkışıyla başlatılabilir. Ancak önemli olan ne zaman başladığından ziyade, iki özne arasındaki iktidara dayalı ilişkinin tarihin ilgili döneminde nasıl bir şekilde karşımıza çıktığını incelememize fırsat veren çatı bir kavram olmasıdır.

Kapitalosen ise insan-doğa düalizmindeki mevcut iktidar örüntülerinin farklı bir versiyonu olarak değerlendirilebilir. Moore, mevcut çağın insan çağı mı yoksa sermayenin sonsuz birikimiyle şekillenen tarihsel sermaye çağı mı olduğu sorusunu sorar. Eğer bu çağ, sermaye çağı yani kapitalosen ise insan dışındaki yaşama karşı uygulanan şiddet, çağın en önemli özelliği olarak değerlendirilebilir. Bu şiddetin kökeni insanlık ve doğanın ayrılmasına dayanır. Kapitalist medeniyetin tüm itici gücü, *toplumda* yaşadığımız ve *doğa* üzerinde hareket ettiğimiz öncülünü geliştirmektedir. Bu düalizm, kapitalizmin yönetici kibriyle birleşince, doğanın dışsal olduğu ve ekonomik büyümeye, toplumsal gelişime veya başka bir yüksek iyiliğe hizmet etmek için parçalanabileceği, nicelleştirilebileceği ve rasyonalize edilebileceği ehliyetini ortaya çıkarır. Bu dışsallaştırma pratiği doğa dışında “bazı” insanları da insanlıktan çıkarırken kullanılır. Bu insanlar kadın, renkli, Amerikan yerlisi, Sahraaltı Afrikalı olabilir (Moore, 2017a, s. 604).

Kolonyal Kapitalosen⁴

Moore’nin Yeşil Aritmetiği “Doğa artı Toplum bütüne eşittir” ifadesinin karşılığıdır (Moore, 2017a, s. 597; Moore, 2017b, s. 243).⁵ İfade, sonrasında antroposen bağlamında “İnsan eylemi artı Doğa eşittir Gezegenel kriz” şekline dönüştürülmüştür (Moore, 2016a, s. 3). Çalışmada bu formülasyon “İnsan eylemi (kolonyalizm) artı Afrika eşittir Üçüncü Afrika” şeklinde yorumlanmaktadır. Antroposen gibi tarihsel yönü olan *Üçüncü Afrika* kolonyalizm sonrası Afrika olarak değerlendirilebilir. Afrika’nın tahribini, gezegenel krize benzer biçimde yok oluşunu ifade etmektedir. Özellikle 1960 (Afrika bağımsızlık yılı) sonrası dönemde kleptokratik rejimlerin⁶ Batılı, Avrupalı veya beyaz olarak nitelendirebileceğimiz kolonyal eylemi gerçekleştiren öznenin yerini almasıyla Üçüncü Afrikalı kapitalosenin artının sağında kalanı olmaya, faili olamamaya devam etmiştir.

⁴ Bu çalışmada ilk kez kullanılan bu ifade “Kolonyalosen” (sömürgeciliğin ekolojik tahribatı) kavramından farklıdır. Kolonyal kapitalosen ile kapitalist ekonomik sisteme vurgu yapılmaya devam edilmektedir. Kolonyalizm burada bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca kavram ile daha geniş bir tarihsel sürece atıf yapılabilmesi amaçlanmıştır.

⁵ İfadenin orijinali “This is Green Arithmetic: Nature plus Society equals the Whole” şeklindedir (Moore, 2017, s. 597).

⁶ Kleptokrasi, faillerin kitlelerin zararına kendilerini haksız yere zenginleştirmelerine olanak tanıyan bir yönetim biçimi olarak tanımlanmaktadır (Austine vd., 2013). Özellikle kaynak laneti olan kıta devletlerinde, halkların ülkesinde bulunan doğal kaynaklar üzerinde karar verme kapasitesinin sınırlılığı bu dönem için kleptokratik Afrikalı rejimlerde demokratikleşme düzeyinin zayıflığı ile ilişkilendirilmektedir. Sonuçta kleptokratik rejimler ile halkların kendi topraklarından çıkan kaynaklardan faydalanmaları engellenmektedir (Yücel, 2014, s. 97).

Kolonyal dönemde Afrika'nın doğası, doğal kaynakları, Sanayi Devrimi sonrası hammadde ihtiyacı artan "Avrupalı beyaz"⁷ tarafından sömürülmüştür. Avrupa sömürgeciliği, özellikle Batı ve Orta Afrika'yı ucuz hammaddeler ve sömürge pazarları için alan sağlamak amacıyla sessiz bir nesne olarak değerlendirmiştir (Krishnaswami'den aktaran Çıraklı ve Karmakar, 2022, s. 1). Bu durum *kolonyal kapitalosen* olarak kavramsallaştırılabilir. Kapitalosen çağında sermaye birikimi amacıyla kolonyalizmi bir yöntem olarak değerlendiren insanlar veya devletler kıtanın doğasını tahrip etmiştir.

Kapitalizmin soyut bir ekonomik sistem olarak eleştirilmesi çevre sorunlarını ele almada yetersiz kalmaktadır. Bunun yerine, sermaye birikim sisteminin küresel düzeyde incelenmesi gerekmektedir. Küresel çevre sorunları ulus-devletlerin temel aktör olduğu örgütlenme biçiminden etkilendiği için merkez-çevre taksonomisine uygun olarak bölünmüş kapitalist/emperyalist dünya sistemi perspektifinden değerlendirilebilmektedir. Kolonyal dönemde emperyalist ranttan elde edilen yüksek kârlar çevreden veya küresel Güney'den merkez ülkelere doğru akmıştır. Yoksul ülkeler harap edilerek doğal kaynaklar çıkarılmakta ve bu ülkelerin topraklarında bulunan sermayeye doğanın ücretsiz armağanları olarak kamulaştırılmasıyla el konulmaktadır. Doğal kaynakları çıkarma işleminin yerli halka ve doğaya olan zararı göz ardı edilmektedir. Bu hiyerarşik ve tahribe dayalı ilişki ekolojik emperyalizm sürecini meydana getirmektedir. Ekolojik emperyalizm, kapitalist dünya sisteminin ekolojik eleştirisinin temel argümanlarından biridir (Foster vd., 2022, s. 158).

Kıtanın ekolojik dengesini bozan başlıca unsurlar; merkez ülkelerin ormanları tahribatı, toprakları aşırı kullanımı ve madencilik faaliyetleri şeklinde sıralanabilir. Merkez ülkeler veya Avrupalı güçler, Afrika'daki geniş ekosistemleri ve biyoçeşitliliği dikkate almadan, sömürge ekonomisini desteklemek adına büyük ölçekli tarım ve maden işletmeleri kurmuştur. Sömürgeciliğin sonunda kıta, büyük ölçüde ekolojik tahribata uğramış ve iklim krizine karşı dünyanın en kırılgan coğrafyası hâline gelmiştir. Bu sömürüye, tahribata ek olarak Afrika kıtası 21. yüzyılda "zehirli sömürgecilik" ve "çevresel ırkçılık" kavramlarının pratik alanı olmuştur.⁸

Afrika, hem kullanım değeri transferlerine ve hem de zehirli sömürgeciliğe maruz kalmaktadır. Aslında bu iki durum, hiyerarşik ve tahribe dayalı kapitalosen çağının doğal sonuçlarıdır. Bu ilişki örüntüsü merkez-çevreden ilgili devletin hükümeti-yerli halk arasına taşındığında benzer sonuçların ortaya çıktığı fark

⁷ Sömürgeciliğin ilk yıllarında bu devletler Avrupalı olsa da süreç içerisinde kolonyal hedefler ile kıtaya gelen insanların menşei ülkeleri dünyanın her bölgesinden olmaya başlamıştır. Burada bu insanlar ve devletler için ortak payda sermaye birikimi amacıyla kolonyal yöntemi kullanmak için kıtaya gelmeleridir.

⁸ Zehirli sömürgecilik kavramı, sanayileşmiş ülkelerin tehlikeli atıklarını dönüştürme daha düşük maliyetlerle yapıldığı için Afrika kıtasına göndermesi olarak tanımlanabilir (Pratt, 2011, s. 586). Son yıllarda Afrika kıtası için başka bir çevresel tehdit de elektronik atıklardır. E-atıklar (akıllı telefonlar, bilgisayarlar, televizyonlar ve diğer elektronik cihazlar ömrünü tamamlamasının ardından) gelişmiş ülkeler tarafından Afrika'ya gönderilmektedir. İçerdikleri ağır metaller ve toksik kimyasallar nedeniyle hem çevreyi hem de insan sağlığını tehdit eden atıkların çoğu ömrünü tamamladığında küresel Güney ülkelerine gönderilmektedir. Özkan, Ş. (13 Mart 2025). Çevresel ırkçılık: Gelişmiş ülkelerin çöplüğü olarak görülen Afrika. Anadolu Ajansı. Erişim: 20 Mart 2025, <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/cevresel-irkcilik-gelismis-ulkelerin-coplugu-olarak-gorulen-afrika-/1824142>

edilmektedir. Örneğin, hükümetlerin baraj kurmak, av rezervi⁹ ilan etmek, turizme açmak gibi sebepler ile yerli halkları ata topraklarından tahliye etmeleri kıtada son yıllarda sıkça karşılaşılan politikalar hâline gelmiştir.¹⁰

Küresel İklim Krizi mi Afrika İçin İklim Adaletsizliği mi?

İklim krizi, Antroposen Çağı'nda yok oluşun bir tezahürüdür. Antroposen Çağı'nda insan faaliyetleri doğa, ekosistem üzerinde geri döndürülemez etkiler yaratmaktadır. Sermaye birikimi uğruna insan; sanayileşme, yaygın sera gazı emisyonları, teknolojik ilerleme ve tüketim modelleri ile doğayı tüketmeye, doğaya şiddet göstermeye devam etmektedir. Ancak burada fail olan insanın hangi insan ve/veya insanlar olduğunun netleştirilmesi gerekmektedir. İklim krizinin müsebbibi olan insan tanımlanarak tarihsel ve bölgesel eşitsizliklere dikkat çekilebilmektedir. Neticede fail tek bir insan, insanlık veya tek bir toplum değildir. Fail, kapitalosen çağında kolonyalizmin ilk dönemlerinde¹¹ sermaye birikimi hedefiyle faaliyetlerini doğa, ekosistemin aleyhine yürüten Küresel Kuzey'in sanayileşmiş devletleri ve onların tarihsel sömürü pratikleri kabul edilebilir.

Afrika kıtası ise sanayileşme sürecine maruz bırakılmış ancak bundan ekonomik veya teknolojik fayda sağlayamamış, aksine sömürgecilik ve ekolojik yıkımla karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle Afrika için sorun yalnızca iklim krizi değil, iklim adaletsizliği olarak değerlendirilebilir. İklim adaletsizliği, iklimdeki değişmeye neden olan faktörler üzerinde en az sorumluluğu olanların iklim değişikliğinin negatif sonuçlarından en çok etkileniyor olmalarının altını çizer (Magrath, 2010, s. 899; Çoban, 2016, s. 22). Nitekim bir İngiliz ortalama iki hafta sonunda Afrika'daki herhangi yedi ülkeden bir vatandaşın yıllık karbondioksit emisyonuna ulaşmaktadır (McKie, 2020).

⁹ Av rezervi; vahşi hayvanların güvenli bir şekilde yaşadığı veya spor amaçlı kontrollü bir şekilde avlandığı geniş bir arazi alanı anlamına gelmektedir. Kenya'daki oyun rezervlerinin tarihi için bkz. Matheka, R. (2008). The international dimension of the politics of wildlife conservation in Kenya, 1958-1968. *Journal of Eastern African Studies*, 2 (1), 112-133.

¹⁰ Bu durum insan hakları ihlalleri çerçevesinde incelenebilmektedir. Örneğin, 1990'ların başlarında Kenya Hükümeti, Ogieklerin anayurtları olarak kabul ettiği toprakları (Mau Ormanı ve çevresini) Ogiek halkından olmayan vatandaşlara tahsis ederek Ogiek yerli halkının bazı üyelerini zorla tahliye etmiştir. Ogiekler, Kenya Hükümetinin bu eylemlerinin hak ihlallerine neden olduğunu öne sürerek 25 Haziran 1997'de, ilgili Hükümet temsilcilerine karşı dava açmıştır. Süreç sonunda Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi, 23 Haziran 2023 tarihinde emsal teşkil eden Ogiek kararını almıştır. Karar, bölgesel bir yargı organı tarafından yerli halkların lehine ilk kez alınan tazminat kararı olduğu için önemlidir (Barume, 2005, s. 366).

¹¹ Bu dönem (daha öncesinde kıtada kolonyal faaliyetler olmasına rağmen) 19. yüzyıl sonunda gerçekleşen 1884-1885 Berlin Batı Afrika Konferansı ile başlatılabilir. Nitekim konferansın temel amacı, Afrika'da "devam eden" sömürgeleştirme sürecini "yönetmek" böylece rakip aktörler arasında silahlı çatışma çıkmasını önlemektir. Konferans sonunda, Amerika Birleşik Devletleri de dahil olmak üzere tüm büyük sömürgeci güçler tarafından onaylanan bir Genel Yasa kabul edilmiştir. Genel Yasa, özellikle Afrika kıyılarında toprak edinilmesinin koşullarını belirlemesi açısından önemlidir. Buna göre iki nehir (Kongo ve Nijer) uluslararası kullanımda bırakılmış, kölelerin karadan ticaretini ortadan kaldırmak için yeni bir politika belirlemiş ve "Kongo'nun havzası" olarak adlandırılan Orta Afrika bölgesi kimsenin olmayan bölge ilan edilmiştir (Craven, 2015, s. 31). Konferansın bu çalışma için en önemli yönü Afrika'nın kavramsal düzeyde terra nulliusa dönüştürülmesidir (Anghie, 2005, s. 91). Uluslararası hukuk terminolojisinden alınan terra nullius "sahibi olmayan toprak" anlamına gelmektedir. Bu anlayışla zihinlerde Afrika da Doğa gibi kimsesiz, sahipsiz, kolonyal hedefler için "sömürüye" açık hâle gelmiştir.

İklim adaletsizliğı kıtada aşırı sıcaklıklar, kuraklıklar, su baskınları ve kıyı erozyonları şeklinde görülerek biyolojik çeşitlilik kaybı, kıtlık (su veya gıda), gıda üretiminin ve ekonomik büyümenin azalması gibi sonuçlara neden olmaktadır (Rigaud vd., 2018). Kıtada iklim değışikliğınden kaynaklanan yoksulluk, hastalık, yetersiz beslenme, su kaynakları ve ormanların azalması, tarım ürünlerine bağılı ekonomilerin zarar görmesi gibi sorunların kıtadaki halkların hayatlarını derinden etkilediğı görülmektedir. İklim değışikliğinin etkilerine uyum sağlamak için en az kaynağına sahip olan topluluklardan yerli halklar, iklim değışikliğınden en olumsuz etkilenen kesimi meydana getirmektedir (Mugambiwa, 2023, s. 230). İklim değışikliğınden kaynaklanan maddi yoksulluk ve geçim kaynaklarının azalması, yerli halkların içinde bulundukları doğayı sömürmelerine neden olmuştur. Bu durum akarsuların kurumasına, sulak alanların drenajına, toprak erozyonuna ve bozulmasına ve ormansızlaşmaya yol açmaktadır (Magrath, 2010, s. 894).

Antroposen Çağı'nda, Afrika'da iklim adaletsizliğı sosyal, ekonomik ve politik krizlerle iç içe geçmiştir. Örneğın, 2023 yılında Sahel Bölgesi¹² ve Doğı, Güney Afrika'da iç göç üzerinde etkili olan en önemli değışken iklim değışikliğinin neden olduğı felaketlerdir. Sahel Bölgesi 1960'lı yıllardan itibaren kırılgan ve meşruiyet zemini zayıf yönetimlerin, ekonomik gerilemenin ve iklim adaletsizliğinin derinleşmesi nedeniyle fundamentalist terör örgütlerinin gelişebileceğı bir coğrafya hâline gelmiştir. Çatışmalar son on yılda artarak ulusal sınırları aşmıştır. Mevcut şiddetin artması bölgedeki yerinden edilmiş ve göç etmiş insan sayısını artırabilir.¹³

Doğı Afrika'da yaşanan iklim krizi, 2023 yılında Afrika Boynuzu'ndaki altıncı dönem kuraklığın yol açtığı tarımsal düşüş nedeniyle bölgede gıda güvensizliğini artırmıştır. Artan gıda güvensizliğı Etiyopya, Somali, Güney Sudan gibi kırılgan devletlerde devam eden siyasi çatışmalara ve ekonomik krizlere çarpan etkisinde bulunarak bölgede yerinden edilmiş insan sayısını artırmaktadır (Terry ve Rai, 2023). 2050 yılına gelindiğinde ülke içi iklim hareketliliğinin kıtada 88 milyon kişiyi bulabileceğı, bu sayının 113 milyon kişiye kadar çıkabileceğı tahmin edilmektedir.¹⁴

Sonuç olarak Afrika'daki iklim adaletsizliğı yalnızca doğal felaketlere yol açmamaktadır. Örneğın Doğı Afrika ve Sahel Bölgesi'nde iklim krizinin yol açtığı iç göç hareketleri silahlı çatışmalar ve etnik gerilimler ile bir araya gelerek bölge halklarının yaşam şartlarını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Afrika bağlamında Antroposen Çağı, iklim adaletsizliğı (ekolojik kriz) ile toplumsal krizlerin birbirleri ile nasıl bir ilişki örüntüsüne sahip olduğı sorusu sorularak anlaşılabilmektedir.

¹² Afrika'nın Sahel Bölgesi, kuzeyde Sahra ile güneyde Afrika tropikleri arasında yer alan Senegal'den Eritre'ye kadar uzanan bölgeyi ifade etmektedir.

¹³ Violent extremism in the Sahel. Erişim: 20 Şubat 2025, <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/violent-extremism-sahel>

¹⁴ African Shifts: the Africa climate mobility report: Addressing Climate-forced migration and displacement. Erişim: 28 Şubat 2025, <https://cdn.sanity.io/files/pd7x7lde/production/2a4ad38091846247068faf2d2493413f88b607d8.pdf>

İklim Adaletsizliğine Karşı Direniş Stratejileri

İklim adaletsizliğinden en fazla etkilenen gruplar yerli halklar ve dezavantajlı insanlar olarak sıralanabilmektedir (Çıraklı ve Karmakar, 2022, s. 3). Antroposen Çağı'nda fail olan insanın kim olduğunun sorgulanmadığı kabullerle iklim değişikliğini hafifletmeyi amaçlayan aksiyonların, yalnızca politika düzenlemelerini değil, aynı zamanda ekonomik yapılarıdaki ve sosyal davranışlardaki temel değişiklikleri kapsamaması gerektiği iddia edilebilir (Metin, 2023, s. 103). Ancak bu çalışma, ekolojik krizden sorumlu olan faili netleştirdiği için ilk olarak yerli halkların sosyal davranışlarının iklim değişikliğine (adaletsizliğine) yönelik direniş stratejisi olarak değerlendirilebileceğini vurgulamaktadır. Bu davranışların bir kısmı geleneksel ekolojik bilgi kapsamında değerlendirilmektedir (Yolcu, 2018, s. 73).

Geleneksel ekolojik bilgi (GEB), ekosistemin korunmasına ve yönetimine yardımcı olan yöntemlerdir. Bu bilgi türünün Batı bilgisi karşısında tercih edilmemesinin, iklim adaletsizliğinin sürekli ve hızlı biçimde derinleşmesine neden olduğu literatürde kendisine geniş yer bulmuştur (Molise vd., 2022, s. 29).

GEB, kültürel aktarım yoluyla nesilden nesile (deneme yanılma yöntemiyle geliştirildiği için) birikerek aktarılmakta, canlıların (insanlar dahil) birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkileri hakkında kümülatif bir bilgi ve inançlar topluluğu olarak tanımlanmaktadır (Berkes, 1993, s. 5; Mathokoo, 2005, s. 1). Geleneksel ekolojik bilginin ekosistem hizmetlerini korumadaki artan önemi yadsınamaz (Molise vd., 2023, s. 31). İçsel değerine ek olarak GEB, bilim ve koruma için araçsal değere sahiptir. Bu nedenle ekolojik araştırmaları iyileştirmek ve koruma projeleri tasarlamak için gerekli uzun vadeli ekolojik gözlemlere dayanan temel verileri de sağlayabilmektedir (Stave vd., 2007, s. 1472).

Batı Afrika ülkesi olan Benin'deki Pendjari Biyosfer Rezervi çevresinde yaşayan yerli halkların, kıtada çok amaçlı kullanılan ve tehlike altında olan Afrika maunu türlerinin korunmalarına ilişkin sahip olduğu geleneksel ekolojik bilgi bu iddiayı desteklemektedir. Dört yerli halkın (Gourmantche, Waama, Berba ve Peulh) geleneksel ekolojik bilgilerinin özellikle kadınların ve yaşlı erkeklerin aktardığı bilgileri meydana getirdiği saptanmaktadır. Örneğin, Afrika maunu türlerine ilişkin yakacak odun kaynağı olan ağaçların bilgisi kadınlar tarafından bildirilirken; bu türlerin dinî kullanımları Gourmantche halkından yaşlı erkekler tarafından bildirilmiştir.¹⁵ GEB'e dayanan kullanım amaçlarındaki fark, türlerin yok olması ve sürdürülebilir kullanımıyla ilgili halkların yaşadığı bölgeler arasında farklılığa neden olmaktadır (Houehanou vd., 2011, s. 554). GEB; bitkiler, hayvanlar, doğal olaylar, manzaralar ve avcılık, balıkçılık, tuzak kurma, tarım ve ormancılık gibi

¹⁵ Burada yapılan çalışmanın sadece Benin'deki dört yerli halka ilişkin olduğunun altı çizilmelidir. Bütün yerli halklarda geleneksel ekolojik bilgi kadınlar ve yaşlılar aracılığıyla aktarılmamaktadır. Ayrıca kadınların geleneksel ekolojik bilgilerinin, kırsalda yaşayan hanelerin gelirlerine katkı sağladığını gösteren çalışmalar vardır. Burada vurgulanan "yerli kadın" ile ekolojik bilgisi, hanesi için önemli olan öznenin altı çizilmektedir. Benin'deki (aralarında Gourmantche ve Berba halklarının da bulunduğu) yerli halklardan yedisine odaklanılarak yapılan çalışma için bkz. Fandohan, A., Assogbadjo, A., Glele K., Romain L. (2010). Women's traditional knowledge, use value, and the contribution of Tamarind (*Tamarindus indica* L.) to rural households' cash income in Benin. *Econ Botany*, 64, 248-259.

yaşamı sürdürmek için kullanılan yöntemler arasındaki ilişkileri içermektedir. Fark edildiği gibi bu bilgi türü değişkenlik gösteren Afrika coğrafyasında ve biyoçeşitliliğinde bulunduğu konuma göre uyarlanmaktadır (Asante vd., 2017, s. 4).

Geleneksel ekolojik bilgiye ek olarak politik ve hukuki direniş, iklim adaletsizliğine karşı geliştirilen stratejilerden bazıları olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda yerli halkların direnişi, yalnızca iklim adaletsizliğinin ortaya çıkardığı çevresel bozulmaya karşı değil, aynı zamanda tarihsel sömürü biçimlerine ve çok uluslu şirketlerin kapitalist politikalarına karşı bir duruştur.

Latin Amerika Ekvador Amazonu'nda 1967 yılında Teksaco ve Gulf şirketlerinin (ikisi de artık Chevron'un parçası) petrolü keşfetmesi ve ihraç etmesiyle Huaorani halkının kendi kaderini tayin ve toprak hakları tehdit edilmeye başlamıştır. Bu kolonyalist faaliyetler, Huaorani halkının geçim kaynaklarına zarar vermekle kalmamış, aynı zamanda belirli kültürel uygulamalarını yaşama ve bunları gelecek nesillere aktarma yeteneklerini de zayıflatmıştır. Teksaco şirketi faaliyetlerine karşı Huaorani halkı savaşıları ağaçtan mızraklarla direniş göstermişlerdir. 1993 yılında ise bu direniş Teksaco'ya karşı New York'ta dava açılmasıyla hukuki boyut kazanmıştır (Kimerling, 2013, s. 63).

Güneydoğu Asya'da ise Filipinler'deki Lumad halkı, atalarının topraklarını işgal etmek için kapitalist çıkarları destekleyen Filipin hükümetine karşı direniş göstermiştir. Lumadlar, Batılı sömürgecilere ve Hristiyan yerleşimcilere karşı barışçıl doğalarından dolayı başlangıçta dağlara göç etmişlerdir. Nitekim Lumadlar, Filipin hükümetine karşı bağımsız ve örgütlü bir silahlı direniş yürütmemiştir. Ancak zaman zaman, özellikle maden çıkarımı ve tarımsal üretimi artırmaya yönelik devlet politikalarına karşı, Yeni Halk Ordusu (NPA) ve Moro İslam Kurtuluş Cephesi (MILF) gibi silahlı gruplarla taktiksel ittifaklara girmiştir (Perez, 2019, s. 44).

Bu örnekler, iklim adaletsizliğine karşı Küresel Güney'de kolonyal kapitalosenin ulusal ve uluslararası aktörlerine yönelik direniş biçimlerinin farklı formlarını göstermektedir. Ogoni halkının stratejileri de bu küresel direniş örüntüsü kapsamında değerlendirilebilir.

Nijer Deltası'nda İklim Adaletsizliğine Karşı Ogoni Halkı ve Direnişi

Afrika'nın en büyük sulak alanı olan Nijer Deltası, Batı Afrika ülkesi Nijerya'nın güneyinde yer almaktadır. İngiliz dolaylı yönetiminin¹⁶ hâkim olduğu kolonyalizm sonrası Nijerya, 1960 yılında bağımsız olmuştur. Nijerya'da iki yüz elliden fazla etnik grup bulunurken; Nijer Deltası'nda başlıcaları Urhobo, Ogoni, Ukwuani, Isoko ve Ijau olmak üzere yaklaşık kırk etnik grup bulunmaktadır (Okolo vd., 2014, s. 152).

¹⁶ Dolaylı yönetim (indirect rule), kıtada mevcut olan siyasî otoriteler (başındaki liderler veya ihtiyarlar konseyi aracılığı) ile kolonyal yönetimin sağlanması şeklinde açıklanmaktadır. Ancak danışmanlık etme ve denetleme faaliyetleri arasındaki sınır her zaman net olmamaktadır (Crowder, 1964, 198).

Nijer Deltası; Akwa-Ibom, Bayelsa, Cross-River, Delta, Edo ve River olmak üzere altı kıyı eyaletinden oluşmaktadır. Farklı türlerden kuşlar, deniz ekosistemi, dev eğrelti otları ve yükselen mangrov ormanlarının bulunduğu Nijer Deltası, yaklaşık 34 milyar varil olarak tahmin edilen dünyanın en büyük ham petrol rezervine sahiptir. Bataklıklar, nehir kolları ve lagünlerden oluşan bölge, Güney Nijerya'da yaklaşık 50.000 kilometrekarelik bir alana yayılmıştır (Saliu vd., 2007, s. 277). Nijer Deltası, diğer doğal kaynaklar açısından da Nijerya'nın en zengin bölgesini meydana getirmektedir. Bölge, petrolün yanı sıra su ürünleri (balıkçılık) ve bitki örtüsü bakımından zengindir (Obi, 2010, s. 220).

Nijer Deltası'nda petrol keşfedildiğinden beri özel petrol şirketleri ve Nijerya hükümeti doğayı ve yerli halkların sağlığını tahrip etme pahasına sürekli petrol keşfetmeye ve buna bağlı gelirleri arttırmaya yönelik politikalar geliştirmektedirler (Ogunlola, 2020, s. 32). Bu durum, tahribe dayalı kapitalosen çağında hiyerarşik ilişki ağının merkez-çevreden veya kolonyal aktör-koloniden ilgili devletin hükümeti-yerli halk arasına taşındığı iddiasını desteklemektedir (Craig, 2022). Nitekim Ogoniland'da petrol arama çalışmalarının Nijerya'nın bağımsızlığından önce (1957 yılında) başlamış olması, Ogoniland'da petrolden kaynaklanan çevresel sorunların kolonyal kapitalosenin devamında yaşanan krizler olarak değerlendirilmesine izin vermektedir.

İngiltere menşeli Shell D'Arcy Petroleum şirketi tarafından ham petrolün keşfedilmesinin ardından, ilk üretim 1958 yılında Doğu Nijer Deltası'ndaki Oloibiri'de başlamıştır. Altmışlı yılların sonu ve yetmişli yılların başında, Nijerya günde 2 milyon varil ham petrol üretim seviyesine ulaşmıştır.¹⁷ Ancak şaşırtıcı olmayan bir şekilde Ogoni halkı kendi topraklarındaki petrol üretiminden pay almamıştır. Bu durum literatürde iklim adaletsizliğinden ziyade "kaynak laneti"¹⁸ kavramıyla açıklanmaya çalışılmaktadır. 1990'lı yılların sonundan itibaren Ogoniland'dan çıkan petrol Ogoni halkına tahrip edilmiş bir Doğa bırakmıştır (Adamu vd., 2020, s. 48). Bu adaletsizlik karşısında Nijer Deltası'nda petrol sızıntıları nedeniyle ortaya çıkan kirlilik nedeniyle geçim kaynaklarının yok olmasının ardından Nijer Deltası'ndaki çiftçiler Shell'e karşı dava açarak adalet arayışlarında bulunmuşlardır.¹⁹

¹⁷ History of the Nigerian petroleum industry. Erişim: 12 Ocak 2025, <https://web.archive.org/web/20120410205944/http://www.lubconinternational.com/history-of-the-oil-industry>

¹⁸ Bu kavram, ilk olarak 1993 yılında Richard Auty tarafından, doğal kaynakları zengin ülkelerin bu zenginliği kendi ekonomilerini canlandırmak için kullanamadıklarını ve bu ülkelerin doğal kaynakları bol olmayan ülkelere göre daha düşük ekonomik büyümeye sahip olduklarını açıklamak için kullanılmıştır. Bu durumda doğal kaynak bir "lütuf" değil "lanet" olarak nitelenmektedir (Onyeukwu, 2007, s. 4). Kıtada kavram ile tanımlanan ülkelere örnek olarak Nijerya, Sudan, Kongo, Angola gibi kaynak zengini ülkeler gösterilmektedir. Ayrıca bir ülkenin mineral ihracatına olan bağımlılığı ne kadar yoğunsa ekonomisinin o kadar yavaş büyüdüğünü saptayan çalışmalar bulunmaktadır (Weinthal ve Luou, 2006).

¹⁹ İnsan hakları ihlalleri kapsamında Mahkeme 2013 yılında, Shell Nijerya'nın üçüncü tarafların petrol kuyularına müdahale etmesini ve petrol sızıntılarına neden olmasını önlemek için makul bir eylemde bulunmayarak bu davadaki özen yükümlülüğünü ihlal ettiğini belirtmiş ve bir davacının lehine karar vermiştir. Shell's Niger Delta pollution: the good, the bad and the ongoing quest for justice. (1 Şubat 2013). Amnesty International. Uluslararası Af Örgütü'ne göre, Shell son yıllarda Nijer Deltası'ndaki ihmalkârlığı nedeniyle "benzeri görülmemiş bir yasal incelemeye" tabi tutulmuştur. Bazı hukuki kararlar Shell'in davacılarca milyarlarca dolar tazminat ödemesi yönündedir (Craig, 2022).

Ogoni halkının ekolojik krize yönelik direncinde, Ken Saro-Wiwa'nın kurduğu Ogoni Halkının Hayatta Kalması Hareketi (Movement for the Survival of the Ogoni People, MOSOP) ulusötesi bir petrol şirketine karşı 1990'lı yıllara kadar gösterilen en büyük barışçıl gösterileri düzenleyerek aktif bir rol oynamıştır (Pegg, 2000, s. 701). İnsan hakları için *Bermuda üçgenine* dönüşen Nijer Deltası'ndaki ekolojik kriz, Saro-Wiwa tarafından "Ogoni'ye karşı ölümcül ekolojik savaş" olarak nitelendirilmiştir. Saro-Wiwa bir yazar ve aktivist olarak, Ogoni kültürünün, kolonyal aktörler tarafından nasıl tahrip edildiğini ispatlamaya çalışmıştır (Nixon, 1996, s. 105).

10 Kasım 1995'te Saro-Wiwa ve sekiz diğerk aktivistin "öldürölmesi", Ogoni halkına kendi kaderini tayin ve çevresel adalet konularında uluslararası desteğin artmasına neden olmuştur (Olukoshi vd., 1995, s. 471). İnfazlar ebeveyn devlet ile uluslararası şirketin, Ogoni halkının adalet ve kayıplarının tazmini için direnci karşısında birlikte hareket ettikleri yönündeki iddialarını ortaya çıkarmıştır (Craig, 2022). Ancak 12 Haziran 2025 tarihinde Nijerya Devlet Başkanı Bola Tinubu, Ken Saro-Wiwa ve diğerk sekiz aktivisti affettiğini ilan etmiştir. MASSOB, suçluların affedilebileceğini oysa *Ogoni Dokuzlusunun* masum olduğunu öne sürmektedir.²⁰

Saro-Wiwa'nın halkına bıraktığı miras; etnik azınlık haklarının ebeveyn devletin adaletsiz politikalarına karşı savunulması ve ekopolitikanın bu hakların temeli olarak tanımlanmasıdır (Campbell, 2002, s. 42).

Saro-Wiwa'nın liderliğindeki direniş stratejisi, etnik kimliğe dayalı kendi kaderini tayin talebinin ekolojik adaletsizliklerden kaynaklanan şikayetler ile harekete geçirilmesi olarak değerlendirilebilir.

Petrol arama faaliyetleri Delta'nın kırılgan ekolojisine ciddi zararlar vererek ekolojik krize neden olmuştur. Petrol arama faaliyetlerinden çıkan petrolün taşınmasına kadar tüm süreç doğal çevrenin tahribatına neden olmaktadır (Saliu vd., 2007, s. 279). Ogoniland petrollerinin aranması, çıkarılması ve ihracı sürecinin tek olumsuz yönü çevresel değildir. Geçimleri balıkçılık ve çiftçiliğe bağı olan Ogoni halkı üyeleri doğanın tahribi nedeniyle yoksullaşmıştır. Bu nedenlerden kaynaklanan huzursuzluk ve isyan, merkezî hükümetin federal orduyu bölgeye konuşlandırmasıyla güvenlik krizine dönüşmüştür. 2000'li yılların başından itibaren fidye için adam kaçırma, ham petrol hırsızlığı, deniz korsanlığı, çete suçlarının bölgedeki gençler için yaygın faaliyetler hâline gelmesi bu güvenlik krizinin bölgedeki tezahürleridir. Hükümetin bölgedeki güvenlik istikrarına daha fazla odaklanmasıyla sosyal yardımlar ihmal edilmiş ve bu ihmal sonunda bölgede yoksulluk ve işsizlik artmıştır (Adamu vd., 2020, s. 49).

Artan şiddetin yanı sıra petrolün 1950'li yıllardaki keşfinden itibaren bölgede sürekli aranması nedeniyle Ogoni halkına ait tarım arazileri, Nijerya hükümeti tarafından bu uğurda karşılıksız şekilde kamulaştırılmaktadır. Durumun kökenleri bağımsız Nijerya'nın Hausa-Fulani, Yoruba ve İgbo etnik gruplarına dayalı gevşek sömürge konfederasyonuna uzanmaktadır. Nijerya'nın bağımsızlığı sonrasında ise doğal kaynaklar giderek etnik hatlar üzerinde işleyen, üç etnik çoğunluğun lehine ve kuzey merkezli

²⁰ Nigeria pardons activist Ken Saro-Wiwa 30 years after execution. Erişim: 17 Haziran 2025, <https://www.bbc.com/news/articles/crmkqn309jdo>

Hausa-Fulanilerin siyasi hakimiyetini pekiştiren bir sistem aracılığıyla bölüşülmüştür. Bölgeciliğe dayanan sistem, petrol zengini Güney Delta ile bu kaynakları yöneten, politik olarak güçlü Kuzey arasındaki adaletsizliği derinleştirmiştir (Campbell, 2002, s. 40).

Kamulaştırmanın bir sonucu ise Ogoni halkının kadınlarının ailelerini besleyememesi veya destekleyememesidir. Çünkü bir Ogoni kadını evlendiğinde, kocasının ona çiftçilik yapması için bir parça arazi vermesi gerekir. Ogoni kadını, ailesini bu çiftlik sayesinde besler ve diğer temel ihtiyaç maddelerini satın almak için yiyecek yetiştirir. Bu gelenek ayrıca kadınların bir ölçüde bağımsızlık yaşamalarını da sağlamaktadır. Ogoni toprağının verimliliği sayesinde yüksek verim alan Ogoni kadınları sanat, dans, şarkı söyleme ve çömlekçilik gibi kültürel faaliyetlere yatırım yapabiliyorlardı. Bu durum Ogoni ailelerinin hanelerinde huzurun artmasını sağlamaktadır (Barikor-Wiva, 2010).

Ogoni halkının geleneksel ekolojik bilgisine dayanan direniş stratejilerinden biri seçici balıkçılıktır. Seçici balıkçılık, yerli halkın, balık popülasyonunun yenilenmesini sağlamak için bazı dönemlerde avlanmayı durdurması anlamına gelmektedir. Seçici balıkçılığa ek olarak onlarca yıl süren ham petrol sızıntıları ve istilacı bitki türlerinin getirilmesinin ardından Nijer Deltası'ndaki binlerce hektarlık mangrov ormanı küçülmüştür. Bununla mücadele için Toplum Geliştirme Merkezi²¹ tarafından desteklenen Ogoni halkının üyeleri olan kadınlar tarafından yeniden ağaçlandırma çalışmaları başlatılmıştır. Ogoni halkının üyeleri olan kadınlar, 2018'den bu yana 2,6 milyon mangrov ağacı dikmişlerdir (Gabay, 2025).

Ogoni halkının geleneksel ekolojik bilgisine dayanan direniş stratejilerinden bir diğeri petrol sızıntılarından kaynaklanan su kirliliğine karşı yerli halkın kullandığı palmye dalı yöntemidir. Petrol sızıntısı yaşandığında palmye yaprakları kesilip akarsuyun yüzeyine yerleştirilerek akarsuyun yüzeyindeki petrol hapsedilmektedir. Bu sayede ilgili petrol şirketi bu çevresel krize müdahale edene kadar petrol sızıntılarının çevreye yayılmasına engel olunmaktadır (Dummene, 2023, s. 11). Ogoni halkının geleneksel ekolojik bilgisinin temelinde insan ile doğa arasında hiyerarşik bir ilişkiden ziyade *birliktelik* olduğu ve ekolojik bilginin zamanla değişen ihtiyaçlara yönelik geliştiği fark edilmektedir. Bu duruma örnek olarak kıtada başka yerli halkların geleneksel ekolojik bilgi örnekleri mevcuttur.

Sonuç

Antroposen Çağı'nda insan faaliyetleri doğa üzerinde geri döndürülemez etkiler yaratmaktadır. Sermaye birikimi uğruna insan; sanayileşme, yaygın sera gazı emisyonları, teknolojik ilerleme ve tüketim modelleri ile

²¹ Lokiaka Toplum Geliştirme Merkezi, Nijer Deltası'nda kadın çiftçiler ve insan hakları aktivistleriyle birlikte çalışan bir kuruluştur. Merkez, kadınların toprak haklarını güvence altına almak ve çevreyle ilgili karar alma süreçlerinde önemli paydaşlar olarak görülmesini sağlamak için eğitimler vermektedir. Mamacash, Lokiaka Community Development Centre. Erişim: 27 Nisan 2025, <https://www.mamacash.org/grantee-partners/lokiaka-community-development-centre/>

doğayı tüketmeye, doğayı tahrip etmeye devam etmektedir. Burada eylemi gerçekleştiren yani fail olan insanın hangi insan ve/veya insanlar olduğunun netleştirilmesi gerekmektedir. Çalışmada iklim krizinin müsebbibi olan insan tanımlanarak tarihsel ve bölgesel eşitsizliklere Afrika bağlamında dikkat çekilmektedir. Bu çalışma için fail, kapitalosen çağında kolonyalizmi yöntem olarak değerlendirerek sermaye birikimi hedefiyle Afrika'da faaliyetlerini doğa, ekosistemin aleyhine yürüten Küresel Kuzey'in sanayileşmiş devletleri ve onların tarihsel sömürü pratikleri kabul edilmektedir.

Kâr maksimizasyonu ve piyasa odaklı büyümeyi merkeze alan kapitalizm, doğayı tahrip pahasına verimliliğe ve üretkenliğe öncelik vermektedir. Moore'nin Yeşil Aritmetiğinin antroposen bağlamında "İnsan eylemi artı Doğa eşittir Gezegenel kriz" formülasyonu, bu çalışmada "İnsan eylemi (kolonyalizm) artı Afrika eşittir Üçüncü Afrika" şeklinde yorumlanmaktadır. Antroposen gibi tarihsel yönü olan *Üçüncü Afrika* (postkolonyal Afrika) kapitalist ekonomik sistemin öncelikleri nedeniyle kıtanın tahribini ve gezegenel krize benzer biçimde yok oluşunu ifade etmektedir.

Kapitalosen çağında sermaye birikimi amacıyla kolonyalizmi bir yöntem olarak değerlendiren insanlar veya devletler Afrika'yı, Afrikalıyı tahrip etmiştir. Bu durum çalışmada *kolonyal kapitalosen* olarak kavramsallaştırılmaktadır. 1960 (Afrika bağımsızlık yılı) sonrası dönemde kleptokratik rejimlerin Batılı, Avrupalı veya beyaz olarak nitelendirebileceğimiz kolonyal eylemi gerçekleştiren öznenin yerini almasıyla Doğa ve Nijer Deltası özelinde Ogoni halkı aleyhine eylemler gerçekleştirilmeye devam edilmiştir. Tahribe dayalı kapitalosen çağında hiyerarşik ilişki ağı merkez ülke-çevre ülke veya kolonyal aktör-koloniden ilgili devletin hükümeti-yerli halk arasına taşınmıştır. Bu durumun bir örneği, Nijer Deltası'nda 1950'li yıllarda petrol keşfedildikten sonra özel petrol şirketleri ve Nijerya hükümetinin doğayı ve yerli halkların sağlığını tahrip etme pahasına geliştirdiği politikalarda görülebilmektedir.

Küresel Güney'deki yerli halklar, iklimdeki değişmeye neden olan faktörler üzerinde en az sorumluluğa sahip olmalarına rağmen değişikliğin negatif sonuçlarından en çok etkilenenleri meydana getirmektedirler. Bu durum iklim adaletsizliği kavramıyla açıklanmaktadır. İklim adaletsizliğinin bir örneği Nijer Deltası'nda görülmektedir. Nijer Deltası'nda Batılı petrol şirketleri ve Nijerya hükümetinin politikaları nedeniyle meydana gelen ekolojik yıkımdan en çok etkilenen kesim olan yerli halklardan Ogoni halkı ve geleneksel ekolojik bilgisiyle bu yıkımla mücadelesi çalışmanın son bölümünde detaylandırılmıştır.

Ogoni halkının geleneksel ekolojik bilgisinin insan ile doğa arasında hiyerarşik bir ilişkiden ziyade *birlikteliğe* dayanması, kolonyal kapitalosen faillerinin neden olduğu çevresel tahrip ile mücadelede başat aktör olmalarına neden olmuştur. Ogoni halkı, doğayı ekolojik emperyalizmde olduğu gibi ucuzlaştırmamakta, kârın getirisi olarak değerlendirmemektedir. Bu anlayış içerisinde Ogoni halkı geliştirdiği ve nesilden nesile aktardığı geleneksel ekolojik bilgisiyle Nijer Deltası'ndaki çevresel felaketler ile mücadele etmektedir.

Ogoni halkının ekolojik bilgisinin petrol sızıntılarından kaynaklanan su kirliliği, küçülen mangrov ormanı, azalan balık popülasyonu gibi çevresel krizler ile mücadele için gelişen çözümlere zemin hazırladığı fark edilmektedir. Bununla birlikte, bu çalışmada Ogoni direnişinin yalnızca bu bilgi çerçevesine indirgenmemesi gerektiği gözetilerek, analiz Ken Saro-Wiwa'nın öncülüğünü yaptığı MOSOP (Movement for the Survival of the Ogoni People) hareketinin siyasi boyutlarını içerecek şekilde genişletilmiştir. Afrika'da kolonyal kapitalosen çağının mirası olarak süregiden ve fail(ler) değişse de yapısal ilişkilerin sürdüğü bağlamda, derinleşen iklim adaletsizliğine yönelik mücadele yöntemleri; hak temelli, kolektif ve hukuki bir karakter taşıyan ve gelişmeye devam eden geleneksel ekolojik bilgiye dayanan müdahale biçimlerinin yaygınlaştırılması ve uygulanması olabilmektedir.

Kaynakça

- Adamu, I. G., Kachallah, A. M., Babayo, A., Baba, I. (2020). Crisis in Nigeria's Niger Delta: Exploring the cause and effect on Ogoni People. *Indiana Journal of Humanities and Social Sciences*, 1 (2), 48-60.
- Adelman, S. (2020). Modernity, Anthropocene, capitalocene, and the climate crisis. Anna Grear, David Bollier (Der.), içinde, *The great awakening: New modes of life amidst capitalist ruins* (s. 23-56). Punctum Books.
- African Shifts, The Africa climate mobility report: Addressing Climate-forced migration and displacement. Erişim: 28 Şubat 2025, <https://cdn.sanity.io/files/pd7x7lde/production/2a4ad38091846247068faf2d2493413f88b607d8.pdf>
- Anghie, A. (2005). *Imperialism, sovereignty and the making of international law*. Cambridge ve New York: Cambridge University Press.
- Asante, E. A., Ababio, S., Boadu, K. B. (2017). The use of indigenous cultural practices by the Ashantis for the conservation of forests in Ghana. *SAGE Open*. 7 (1), 1-7. Erişim <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2158244016687611>
- Austine, E., Charles, M. V., Raymond, A. O. (2013). Corruption in Nigeria: a historical perspective. *Research on Humanities and Social Sciences*, 3 (16), 19-26.
- Barikor-Wiwa, D. (7 Mayıs 2010). The Role of women in the struggle for environmental justice in Ogoni. Erişim: 25 Şubat 2025, <https://www.culturalsurvival.org/publications/cultural-survival-quarterly/role-women-struggle-environmental-justice-ogoni>
- Barume, A. (2005). Indigenous battling for land rights: the case of the Ogiek of Kenya. Joshua Castellino (Der.), içinde, *International law and indigenous peoples* (s. 365-392). Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

- Berkes, F. (1993). Traditional ecological knowledge in perspective. Julian T. Inglis (Der.), içinde, Traditional ecological knowledge: Concepts and cases (ss. 1-9). Ottawa: International Development Research Centre Press.
- Campbell, M. (2002). Witnessing death: Ken Saro-Wiwa and the Ogoni crisis. *Postcolonial Studies: Culture, Politics, Economy*, 5 (1), 39-49.
- Chibelushi, W., (13 Haziran 2025). Nigeria pardons activist Ken Saro-Wiwa 30 years after execution. BBC News.
- Craig, J., (1 Haziran 2022). The village that stood up to big oil – and won. *The Guardian*.
- Craven, M. (2015). Between law and history: the Berlin Conference of 1884-1885 and the logic of free trade. *London Review of International Law*, 3 (1), 31-59.
- Crowder, M. (1964). Indirect Rule-French and British Style. *Africa*, 34 (03), 197-205.
- Crutzen, P. J. ve Stoermer, E. F. (2000). The Anthropocene. *Global Change Newsletter*, 41, 17-18.
- Çıraklı, M. ve Karmakar, G. (2022). Epistemology and (de)colonial ecology: Capitalism, Anthropocene, and literature of the Global South. *Journal of Narrative and Language Studies*, 11 (21), 1-9.
- Çoban, A. (2016). Toplumsal ve iklimsel adaletsizlik sarmalında iklim siyaseti. Fevzi Özlüer ve Aykut Çoban (Der.), içinde, *Doğa ve Kent Hakları İçin Siyasal Stratejiler* (ss. 13-43). Ankara: Ekoloji Kolektifi.
- Dummene, L. D. (2023). Exploring the impacts of Ogoni/African indigenous knowledge (AIK) in addressing environmental issues in Ogoniland, Nigeria. *Open Access Library Journal*. 1-15. Erişim <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=124925>
- Elcandırılı, Y. (2021). Antroposen, posthümanizm ve uluslararası ilişkiler kuramının 'ekoloji' taahhüdünün tarihsel materyalist eleştirisi. *Uluslararası İlişkiler*, 18 (71), 87-107.
- Fandohan, A., Assogbadjo, A., Glele K., Romain L. (2010). Women's traditional knowledge, use value, and the contribution of Tamarind (*Tamarindus indica* L.) to rural households' cash income in Benin. *Econ Botany*, 64, 248-259.
- Foster, J. B. (2016). Marxism in the Anthropocene: Dialectical rifts on the left. *International Critical Thought*, 6 (3), 393-421.
- Foster, J. B. (2022). *Capitalism in the Anthropocene: Ecological ruin or ecological revolution*. New York: NYU Press.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve iktidar*, (I. Ergüden, O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gabay, A. (16 Ocak 2025). Ogoni women restore mangroves and livelihoods in oil-rich Niger Delta. *Mongabay*. Erişim: 25 Şubat 2025,

<https://news.mongabay.com/2025/01/ogoni-women-restore-mangroves-and-livelihoods-in-oil-rich-niger-delta/>

Gündoğdu, S. (2021). Antroposen, kapitalosen, plastosen: Cehaletin evrimi. Doğu-Batı Dergisi, 24 (97), 304-313.

History of the Nigerian petroleum industry. Erişim: 12 Ocak 2025,
<https://web.archive.org/web/20120410205944/http://www.lubconinternational.com/history-of-the-oil-industry>

Houehanou, T. D., Assogbadjo, A. E., Kakaï, R. G., Houinato, M., Sinsin, B. (2011). Valuation of local preferred uses and traditional ecological knowledge in relation to three multipurpose tree species in Benin (West Africa). Forest Policy and Economics, 13 (7), 554-562.

Kimerling, J. (2006). Oil, contact, and conservation in the Amazon: Indigenous Huaorani, Chevron, and Yasuni. Environmental Law, 38 (3), 413-446.

Magrath, J. (2010). The injustice of climate change: voices from Africa. Local Environment, 15 (9-10), 891-901.

Matheka, R. (2008). The international dimension of the politics of wildlife conservation in Kenya, 1958-1968. Journal of Eastern African Studies, 2 (1), 112-133.

Mathooko, J. M. (2005). Application of traditional ecological knowledge in the management and sustainability of fisheries in East Africa: a long-neglected strategy?. Hydrobiologia, 537, 1-6.

McKie, R. (7 Ocak 2020). İngilizler Afrikalıların Yıllık Karbon Emisyonuna Sadece İki Haftada Ulaşıyor. İklim Haber. Erişim: 28 Şubat 2025,
<https://www.iklimhaber.org/ingilizler-afrikalilarin-yillik-karbon-emisyonuna-sadece-iki-haftada-ulasiyor/>

Metin, S. (2023). Afrika'da iklim değişikliğinin etkileri: iklim adaleti ve göç. Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi, 5 (2), 99-118.

Molise, S. D., Matamanda, A. R., Bhanye, J. I. (2023). Traditional ecological knowledge and practices for ecosystem conservation and management: the case of savanna ecosystem services in Limpopo, South Africa. International Journal of Sustainable Development & World Ecology. 31 (1), 29-42.
Erişim:
https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13504509.2023.2249856?casa_token=5T_xUqnFpA_sAAAAA%3AZEytrH2QmDRWNhRISzr_z6SoXkOzwhU4MV6NpWKiQ2GCrtmK7WBq8kZ0593QiFZM33xzha_r9xcwA#abstract

Moore J. W. (2017a). The Capitalocene, Part I: on the nature and origins of our ecological crisis. The Journal of Peasant Studies, 44 (3), 594-630.

- Moore, J. W. (2016a). Introduction Anthropocene or capitalocene? Nature, history, and the crisis of capitalism. Jason W. Moore (Der.), içinde, Anthropocene or capitalocene?: Nature, history, and the crisis of capitalism (s. 1-11). Oakland: PM Press.
- Moore, J. W. (2016b). The Rise of Cheap Nature. Jason W. Moore (Der.), içinde, Anthropocene or capitalocene?: Nature, history, and the crisis of capitalism (s. 1-11). Oakland: PM Press.
- Moore, J. W. (2017b). Hayatın dokusundaki kapitalizm: Sermaye birikimi ve ekoloji. (A. Munzur, Çev.). Ankara: Epos.
- Mugambiwa, S. (2023). Climate Justice and adaptive capacities in Sub-Saharan Africa. *International Journal of Development and Sustainability*, 12 (6), 227-237.
- Nixon, R. (1996). Pipe dreams: Ken Saro-Wiwa, environmental justice, and micro-minority rights. *Black Renaissance*, 1 (1), 39.
- Obi, C. I. (2010). Oil extraction, dispossession, resistance, and conflict in Nigeria's oil-rich Niger Delta. *Canadian Journal of Development Studies*, 30, 219-236.
- Ogunlola, D. O. (2020). Nigeria's oil and gas sector: Understanding the Niger Delta militant problem (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eastern Mediterranean University, Gazimağusa.
- Okolo, P. O., Akpokitighe, O. R., Igbokwe, H. I. (2014). The need for ethnic integration in the Niger Delta region of Nigeria: A focus of western Niger Delta. *Journal of Development Country Studies*, 4 (4), 152-163.
- Olukoshi, A., Abdul, R. M., Soyinka, W., Mnthali, F. (1995). A Tribute to Ken Saro-Wiwa. *Review of African Political Economy*, 22 (66), 471- 480.
- Onyeukwu, A. J. (2007). Resource curse in Nigeria: Perception and challenges. Policy Paper, International Policy Fellowship Programme of the Open Society Institute. Erişim <https://waleolusi.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/05/resource-curse-in-nigeria-perception-and-challeng.pdf>
- Özkan, Ş. (13 Mart 2025). Çevresel ırkçılık: Gelişmiş ülkelerin çöplüğü olarak görülen Afrika. Anadolu Ajansı. Erişim: 20 Mart 2025, <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/cevresel-irkcilik-gelismis-ulkelerin-coplugu-olarak-gorulen-afrika-/1824142>
- Pegg, S. (2000). Feature review Ken Saro-Wiwa: Assessing the multiple legacies of a literary interventionist. *Third World Quarterly*, 21 (4), 701-708.
- Perez, J. M. (2019). Greed and grievances: A discursive study on the evolution of the Lumad struggle in Mindanao, 2010-2019. *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 6 (3), 41-52.

- Rigaud, K., Sherbinin, A., Jones B. (2018). Groundswell: Preparing for internal climate migration. Erişim: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/2be91c76-d023-5809-9c94-d41b71c25635>
- Saliu, H. A., Luqman, S., Abdullahi, A. A. (2007). Environmental degradation, rising poverty and conflict: towards an explanation of the Niger Delta crisis. *Journal of Sustainable Development in Africa*, 9 (4), 275-290.
- Shell's Niger Delta pollution: the good, the bad and the ongoing quest for justice. (1 şubat 2013). Amnesty International.
- Stave, J., Oba, G., Nordal, I., Stenseth, N. (2007). Traditional ecological knowledge of a Riverine Forest in Turkana, *Biodiversity Conservation* 16, 1471–1489. Erişim: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10531-006-9016-y#citeas>
- Sümer, Ö., Alak, A., Tekin, A. (2020). Antropojen ve Antroposen kavramlarının tarihsel gelişimine yerbilimsel bir bakış. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 63 (1), 1-20.
- Terry K., Rai A., (18 Ocak 2023) Amid record drought and food insecurity, East Africa's protracted humanitarian crisis worsens. *Migration Policy*. Erişim: 20 şubat 2025, <https://www.migrationpolicy.org/article/east-africa-drought-food-insecurity-refugees>
- Violent extremism in the Sahel. Erişim: 20 şubat 2025, <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/violent-extremism-sahel>
- Weinthal, E. ve Luong, P. (2006). Combating the resource curse: An alternative solution to managing mineral wealth. *Perspectives on Politics Journal*. 4, 35-53.
- Yolcu, M. A. (2018). Geleneksel ekolojik bilgi bağlamında şanakkale halk botaniği. *şanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 16 (24), 63-77.
- Yücel, Ö. (2014). Halkların ekonomik (iktisadi) self determinasyon hakkı ve Afrika'daki halklar. *Adam Academy Journal of Social Sciences*. 4 (1), 89-100. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/adamakademi/issue/15867/167261>